

Critical discourse and Reflect the generation gap in the realistic novels Pahlavi II Era

(Case Study: "Halfway of Paradise", "Raw Wine", "Dog and long winter")

Parvin Rostami *

Jahanbakhsh Savagheb **

RohAllah Bahrami***

Social and realistic novels represent the political and social status of society. Contradiction and dissatisfaction with how the state of society has been a factor in the writing of novels with critical discourse. In these novels, the adventures are organized in a way that proves criticism of society. The novels selected for this research are: "Halfway of Paradise" (1953) written by Saeed Nafisi (1895- 1966) studied from France in the critique of the administrative system, "Raw Wine" (1968) written by Ismaeel Fasih (1934- 2009) studied from America criticized the presence

---

*PhD student, History of Islamic Iran, Lorestan University, Khoramabad, Iran, Parvin.rostami@yahoo.com.

** Professor of History, Lorestan University (Corresponding Author), Khoramabad, Iran, jahan_savagheb@yahoo.com

*** Associate Professor of History, Razi University, Kermanshah, Iran, Dr.bahrami2009@gmail.com

Received: 03/03/2018 Accepted: 17/07/2018

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the **Creative Commons Attribution 4.0 International License**. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA

of Americans in Iran, "Dog and long winter" (1976) written by Shahrnosh Parsipor (1965) studied from France reflects the confrontation between generations and tradition and modernity. The novels are written by writers on the events of the years in which they lived and they tell their community society events. Social actors in this research are the same writers of novels that reflect the social conditions of the society of their era. The writers' conditions and status and their class position are influential in how events are traced and reflected the political and social situation in the novels. "Generation gap" is a phenomenon that occurs in any society in line with its social and cultural changes. Changes in social development, the emergence of various social institutions and social networks, and the change in the values of society as a result of the contradiction of tradition and modernity, are created in the traditional life network of transitional societies and increase the generation gap. because in such a situation, new values, different from traditional norms and values, emerge in the new generation, causing cultural erosion, the identity crisis, and the moral degradation of society. In this research, by selecting the three novels that critical discourse reflected the political and social situation of the second Pahlavi era, it has been attempted to examine the types of criticisms that the community has had, and some of the contradictions of this radically new society, which is indicative of a kind of "generation gap."

The basis of this research is the question of how is critical discourse reflected in the novels of the second Pahlavi era (Halfway of Paradise, Raw Wine, Dog and long winter)? The hypothesis is that the critical discourse of novels reflects the gap of generations with society and government. The content of novels more reflects the contradictions between tradition and modernity, the perplexity of the people, the frustration of the intellectuals, the critique of the administrative system and the protest against the influence of foreigners (America).

literature review

Some of the angles of these novels have been studied by researchers in articles. Mohammad Khosro Shakib (2010), has studied feminism's thought in the works of Shahrnoosh and Marguerite Duras. Reza Sadeghi Shahir and Razih Hajar (2013), has had feminist critique of novel Dog and long winter. Atieh Khorasani and Batol Fakhroleslam (2016), with a

comparative study of feminine language in two works, "Dog and long Winter," and "Weeds Sing," from the point of view of women and the identity of women to novels, and to traditionalism, traditional marriages, identity Women's loneliness and protest and the author's sensitivity to the situation of women in the patriarchal society. Marzieh Behbahani and cooperators (2013), discourse of Dog and long winter novel studied and analyzed in the form of a political novel, and tried to analyze the events and political discourse of the novel. But in the present study, distinct from the ones mentioned, the critical discourse of three selective novels about the community that points to the "generation gap" has been studied.

Conclusion

The political and social space of the second Pahlavi era is evident and influential in the social novels of this period. What has been criticized in the selected novels in this research is a modernity superficiality that causes the perplexity of the characters of the novels. The critique of social status is evident in the novels. Other cases of criticism of the administrative system, which is corrupt, and criticized and protest to the presence and influence of America in Iran that these criticisms show the "generation gap" in the generations of society. According to these novelists, the presence of foreigners did not create reforms in Iran, causing corruption in the country as well. In the "Halfway of Paradise" novel, is the description of the apparent modernity and the trickery that moral and administrative and governmental corruption has caused. The novel "Raw Wine" shows the perplexity and generational gap created by intellectuals and people of the community that they are alienated from conflict with their modernity. This novel shows the social status in contrast to the city and the countryside, and describes both the inappropriate and non-civilized state. The "dog and the long winter" novel show the gap of generations. A generation that wants to evolve and seek to transform everything that shines on their environment, and seeks to change the methods and traditions of the past and challenge the current situation.

Key words: Pahlavi II, generation gap, the realistic novels, Critical discourse

Reference

- Abdolahian, Hamid, (2003), "Cultural changes and the gap of generations in Iran", in a look at the phenomenon of generation breaks, with effort Ali akbar Alikhani, Institute of Humanities and Social Sciences Jihad University.
- Adib Haj Bagheri, Mohsen, Soror Parvizi, Mahvash Salsali, (2010), Qualitative research methods, Tehran, Boshra press, second edition.
- Ameli Rezai, Maryam, (spring and summer 2012), "Analysis of the Historical course of family in the Persian novel from the beginning to the 70's", Women's Research Letter, vol. 3, No. 1, p 117-142.
- Ashena, Hesamedin, (2005), "American Cultural Diplomacy in Iran and the Iranian-American Association", Historical studies, No. 9, p 8-45.
- Azad ermaki, Taghi, (2003), "World experience and cultural-social break in Iran", in a look at the phenomenon of generation breaks, with effort Ali akbar Alikhani, Institute of Humanities and Social Sciences Jihad University.
- Azad ermaki, Taghi, (2007), Iranian Family Sociology, Tehran, samt press.
- Azghandi, Alireza, (2011), History social and political development in Iran (1941-1979), Tehran, Samt press, Seventh edition.
- Behbahani, Marzieh, Siavash Khakpor, Mostafa Gorgi, (2013), "Study and Analysis of Critical Discourse Novel of Dog and Long Winter ", Quarterly of Fictional Studies, vol .1, No. 4, p 5-22.
- Bozorg Alavi, (2007), History of Contemporary Iranian Literature Poetry and prose, translator Saeed FirozAbadi, Tehran, Jami press.
- Catem, Richard, (1999), Nationalism in Iran, translator Ahmad Tadion, Tehran, Kavir press, Third edition.
- Chit Saz, Mohammad Javad, (2003), "Generational breakdown in Iran, myth or reality", in a look at the phenomenon of generation breaks, with effort Ali akbar Alikhani, Institute of Humanities and Social Sciences Jihad University.
- Cripendorf, (1999), content analysis, translator Hoshang Naibi, Tehran, Ravesh press.
- Danesh, Parvaneh, Zahra Zakeri Nasrabadi, Azimeh Sadat Abdollahi, (autumn 2014), "Sociological analysis of the generation gap in Iran", Journal Management System, vol 5, No.3, p 1-31.

- Deh Bozorgi, Gholam Hosain, (2008), Contemporary Iranian Literature, Tehran, Zovar press, Third edition.
- Ebadian, Mahmud, (2008), Contemporary Iranian Literature, Tehran, Morvarid press, second edition.
- Fasih, Esmaeil, (1991), Raw Wine, Tehran, Alborz press, Third edition.
- Ghobadi, Hosain Ali, (2003), "Reflection of a generation breaks in contemporary Persian novels", in a look at the phenomenon of generation breaks, with effort Ali akbar Alikhani, Institute of Humanities and Social Sciences Jihad University.
- Haeri, Ali, (1990), The mentality and angle of view in the critique and critique of fictional literature, Tehran, Kobeh press.
- Ivanov, Sergey Uych, (1977), Modern history of Iran, Translator Hoshang Tizabi, Tehran, Tofan press.
- Jajromi, Kazem, (1998), Young generation; structural features of the new generation, Tehran, Asian Studies Foundation press.
- MirAbedini, Hosain, (2008), The evolution of fiction and dramatic literature from the beginning up to 1941, Tehran, the Academy of Persian Language and Literature.
- Moaiedfar, saeed, (2004), "Generation gap or cultural break", Social Science Letter (NAMEH-YE OLUM-E EJTEMAI), No. 24, p 55-80.
- Nafisi, Saeed, (1962), Halfway of Paradise, Tehran, Gohar Khan press.
- Nasr, Hosain, (1994), Young Muslim and modern world, translator Morteza Asadi, Tehran, Tarhe no press.
- Niazi, Mohsen, Mohammad Karkonan Nasrabadi, (spring 2007), "Sociological explanation of the phenomenon of the generation gap and its causes and factors", internal policy, No. 2, p 185-230.
- Parsi por, Shahrnosh, (1990), Dog and long winter, Tehran, Esparak press, second edition.
- Rahimain, Hormoz, (2001), Contemporary Literature of Prose, Persian Prose Period from Constitutionalism to the Fall of Monarchy, Tehran, Samt press.
- Sarokhani, Bagher, (1998), Encyclopedia of Social Sciences, Tehran, Kiyhan press.
- Sepanlo, Mohammad Ali, (1987), Iran's leading writers, Tehran, Negah press, second edition.

- Tabesh, Reza, Ali Asghar Ghasemi Ciaee, (Spring 2011), “Analytical approach in studying the impact of university on generational relations in Iran”, Cultural Research Letter, No 45, p 41-76.
- Tajik, Mohammad Reza, (winter 2002), “Iranian society and the gap between generations”, Rahbord, no.26, p 264-282.
- Taslimi, Ali, (2009), Propositions in Contemporary Iranian Literature, Pre-modern modern, postmodern, Ketab Ameh prss, Second edition.
- Tavakol, Mohammad, Maryam Ghazi Nezhad, (spring 2006), “Generational gap and sociological macro approaches, reviewing and criticizing the approaches of the historical generation and contradiction with the emphasis on the ideas of Mannheim and Bourdieu”, Sociological studies, No. 27, p 95-124.
- Ya Haghi, Mohammad Jafar, (1996), Like the thirsty sower (the history of contemporary Persian literature), Tehran, Jami press, Third edition.

گفتمان انتقادی و بازتاب شکاف نسلی در رمان‌های واقع‌گرای عصر پهلوی دوم

(مطالعه موردی: نیمه‌راه بهشت، شراب خام، سگ و زمستان بلند)

جهانبخش ثواقب*

روح‌الله بهرامی**، پروین رستمی***

چکیده

یکی از وجوه مهم رمان‌های اجتماعی و واقع‌گرا بازتاب وضعیت سیاسی و اجتماعی جامعه است. شخصیت‌های کنش‌گر در این رمان‌ها بازتابی از جامعه‌اند و به‌مثابه نمادی از تعارض با جامعه پدیدار می‌شوند. در عصر پهلوی دوم، بسیاری از رمان‌های اجتماعی و واقع‌گرا پدید آمدند که به انتقاد از وضعیت سیاسی و اجتماعی آن دوران پرداخته‌اند؛ از جمله این رمان‌ها نیمه‌راه بهشت (۱۳۳۲)، شراب خام (۱۳۴۷)، و سگ و زمستان بلند (۱۳۵۵) است که با گفتمانی انتقادی، به انتقاد از تقابل سنت و تجدد، روشن‌فکران سرخورده، نظام اداری و حکومتی، و حضور و نفوذ آمریکا در ایران پرداخته‌اند و زوایایی از جامعه عصر پهلوی دوم را بازنموده‌اند. مسئله اصلی در این پژوهش بررسی رمان‌های مزبور به‌شیوه تحلیل محتوا و با هدف تبیین نوع انتقادهایی است که هریک از این رمان‌ها از وضعیت سیاسی، اجتماعی، و اداری جامعه داشته‌اند. براساس یافته‌های این پژوهش، انتقادهایی که نویسندگان این رمان‌ها از وضعیت

* استاد گروه تاریخ، دانشگاه لرستان (نویسنده مسئول)، Jahan_savagheb@yahoo.com

** دانشیار تاریخ، دانشگاه رازی کرمانشاه، Dr.bahrami2009@gmail.com

*** دانشجوی دکتری تاریخ ایران اسلامی، دانشگاه لرستان، Parvin.rostami@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۴/۲۵

سیاسی، اجتماعی، و اداری جامعه مطرح کرده‌اند نشان‌دهنده شکافی است که میان نسل‌های جامعه و نیز حکومت به وجود آمده است.

کلیدواژه‌ها: عصر پهلوی دوم، شکاف نسلی، رمان‌های واقع‌گرا، گفتمان انتقادی.

۱. مقدمه

رمان‌های اجتماعی و واقع‌گرا نشان‌دهنده وضعیت سیاسی و اجتماعی جامعه‌اند. نارضایتی از چگونگی وضعیت جامعه و تعارض در آن از عوامل نگارش رمان‌هایی با گفتمان انتقادی بوده‌اند. در این رمان‌ها، ماجراها به گونه‌ای سامان می‌یابند تا انتقاد از جامعه نمایان شود. نویسندگان رمان‌هایی که برای این پژوهش انتخاب شده‌اند در نیمه‌راه بهشت (۱۳۳۲)، شراب خام (۱۳۴۷)، و سگ و زمستان بلند (۱۳۵۵)، به وقایع سال‌هایی می‌پردازند که در آن می‌زیستند و وقایع اجتماعی جامعه خود را بازگو می‌کنند. از سویی، «شکاف نسلی» پدیده‌ای است که در هر جامعه‌ای متناسب با تغییرات اجتماعی و فرهنگی آن رخ می‌دهد؛ تغییراتی که با توسعه اجتماعی، ظهور نهادها و شبکه‌های اجتماعی گوناگون، و تغییر معیارهای ارزشی جامعه بر اثر تضاد سنت و مدرنیته، در شبکه زندگی سنتی جوامع در حال گذار ایجاد می‌شود و به شکاف نسلی دامن می‌زند؛ زیرا در چنین وضعیتی ارزش‌های جدیدی، متفاوت با هنجارها و ارزش‌های سنتی، در میان نسل جدید ظهور می‌کند و موجب فرسایش فرهنگی، بحران هویت، و زوال اخلاقی جامعه می‌شود. امروزه در تاریخ‌نگاری جدید، به جای پرداختن به تاریخ کلی یا سنتی روایت‌محور، به تاریخ خرد (micro history) توجه خاصی شده و در این میان، تاریخ اجتماعی و فرهنگی اهمیت درخوری یافته است. در نگرش آنالیستی (annalist) به تاریخ، متعلق به مکتب آنال فرانسه (les annales)، موضوعات متعددی افزون بر تواریخ مکتوب رسمی (نظیر آب‌وهوا، خواب و رؤیا، زندگی روزمره، اقتصاد، جغرافیا، جمعیت، نمادها، آداب، افکار، گورن‌نامه‌ها، نهادهای انسانی، و ...) می‌توانند داده‌های این نوع تاریخ اجتماعی و فرهنگی را فراهم کنند و رمان‌های انتقادی را می‌توان یکی از این منابع به‌شمار آورد. در این پژوهش، با انتخاب سه رمان مزبور که با گفتمان انتقادی (critical discourse) به بازتاب اوضاع سیاسی و اجتماعی جامعه عصر پهلوی دوم پرداخته‌اند، برآنیم تا نوع انتقادهایی را که به جامعه داشته‌اند بررسی کنیم و برخی از تعارضات و کژروی‌های این جامعه به‌ظاهر جدید را، که دال بر نوعی «شکاف نسلی» است، مطرح کنیم.

۲. اهمیت و ضرورت

بررسی این‌گونه رمان‌ها از این نظر اهمیت دارد که در زمانه حاکمیت رژیم خودکامه و در فضای ترس و فشار و خفقان و انسداد سیاسی، که پرداختن صریح و آشکار به مسائل و معضلات جامعه، نظام سیاسی را به واکنشی سرکوب‌گرانه برمی‌انگیزاند، انتقاد از زوایای پنهان انحراف‌ها و مفسدات اجتماعی در قالب ادبیات داستانی یکی از راه‌های مؤثری است که آگاهی افراد جامعه را درباره وضع موجود افزایش می‌دهد؛ زیرا بسیاری از این نوع نوشته‌ها در این روزگار درون‌مایه سیاسی-اجتماعی داشتند و وضعیت درونی جامعه یا آنچه را زیر پوست شهر جریان داشت، بازتاب می‌دادند.

۳. پرسش و فرضیه پژوهش

بنیان پژوهش حاضر بر این پرسش قرار دارد که گفتمان انتقادی در رمان‌های عصر پهلوی دوم (نیمه‌راه بهشت، شراب خام، و سگ و زمستان بلند) چگونه بازتاب یافته است؟ فرضیه پژوهش این است که گفتمان انتقادی رمان‌ها حاکی از شکاف نسل‌ها با جامعه و حکومت است. محتوای رمان‌ها بیش‌تر بازتاب‌دهنده تعارض‌های بین سنت و تجلده، سرگشتگی مردم، سرخوردگی روشن‌فکران، نقد نظام اداری، و اعتراض به نفوذ خارجی‌ها (آمریکا) است.

۴. روش پژوهش

روش پژوهش از نوع تحلیل محتواست. تحلیل محتوا شیوه‌ای پژوهشی است برای استنباط تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها درباره متن آن‌ها (کرپیندورف ۱۳۷۸: ۲۵). در تعریفی دیگر، تحلیل محتوا یکی از روش‌های علمی پژوهش است که برای تشریح عینی و منظم محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی استفاده می‌شود (همان: ۲۶)؛ در این روش، کلمات و مفاهیم معین در متن و یک‌سری از متون منظور است و وقوع و تکرار و ارتباطات آن‌ها بررسی و سپس پیام‌های درون متون و کلمات و مفاهیم استخراج می‌شود (ادیب حاج‌باقری و دیگران ۱۳۸۹: ۲۵۲).

۵. پیشینه پژوهش

برخی از زوایای این رمان‌ها از سوی پژوهش‌گران دست‌مایه مقالاتی شده است: محمد خسروی شکیب (۱۳۸۹) اندیشه فمینیسم را در آثار شهرنوش و مارگریت دوراس بررسی کرده است؛^۱ رضا صادقی شهیر و راضیه حجار (۱۳۹۲) نقدهایی فمینیستی بر رمان سگ و

زمستان بلند داشته‌اند؛^۲ عطیه خراسانی و بتول فخرالاسلام (۱۳۹۵)، با بررسی تطبیقی زبان زنانه در دو اثر سگ و زمستان بلند و علف‌ها آواز می‌خوانند؛^۳ از دیدگاه زنان و هویت زنان به رمان نگریسته‌اند و به سنت‌شکنی، ازدواج‌های سنتی، هویت‌باختگی زنان، و اعتراض و حساسیت نویسنده به وضع زنان در جامعهٔ مردسالار پرداخته‌اند؛ و مرضیه بهبهانی و همکاران (۱۳۹۲)؛^۴ گفتمان رمان سگ و زمستان بلند را در قالب رمان سیاسی بررسی و تحلیل انتقادی کرده‌اند و سعی در بازنمایی و تحلیل رویدادها و گفتمان سیاسی رمان داشته‌اند؛ اما در پژوهش حاضر، متمایز از مواردی که نام برده شد، گفتمان انتقادی سه رمان انتخابی از جامعه بررسی شده است که از «شکاف نسلی» حکایت دارند.

۶. بستر تاریخی ظهور رمان‌ها

پس از شهریور ۱۳۲۰، رخدادهای روزمره، جنگ جهانی، جنبش آزادی‌خواهی، اعتصاب‌های کارگری، و ملی‌شدن صنعت نفت سراسر تاریخ گذشته را تحت‌تأثیر خود قرار داده بود. تضادهای داخلی و خارجی سیاسی، که با مبارزهٔ حکومت علیه جنبش آزادی‌خواهی شدت می‌گرفت، فعالیت ادبی را نیز تحت‌تأثیر قرار می‌داد (علوی ۱۳۸۶: ۲۸۲)، در نتیجه داستان‌نویسی نیز رنگ انتقادی و اجتماعی صریح به‌خود می‌گرفت. مسائل اجتماعی، رکود، و بحران اقتصادی پس از پایان جنگ در آثار این دوره بازتاب دامنه‌دار یافت؛ ادبیات داستانی توانست درگیری‌های اجتماعی را موضوع خود کرده و آن‌ها را در فضای قصه منعکس کند (عبادیان ۱۳۸۷: ۹۰).

نثر داستانی پس از شهریور ۱۳۲۰ برون‌گرا می‌شود و با سقوط استبداد بیست‌ساله، گرایش برون‌فکنی در ادبیات مجال می‌یابد. ادبیات در این دوره به علل و عوامل بی‌هویتی‌ها و بیگانه‌شدگی‌ها روی آورد. شاخصهٔ این مرحلهٔ ادبیات داستانی گسترش همه‌جانبهٔ موضوع‌های داستان‌پردازی است؛ هر موضوعی که به‌نظر می‌آمد می‌تواند وضعیت اسفانگیز فردی و اجتماعی را آشکار کند، به‌کار گرفته می‌شد؛ ماجراها یا مصالح آثار از خود زندگی مردمان گرفته می‌شد (همان: ۹۷). رمان‌هایی که در فاصلهٔ سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ نوشته شدند بیش‌ترشان جنبه‌های سیاسی و مردمی داشتند و در آن‌ها انتقادهایی از دورهٔ حکومت بیست‌ساله می‌شد و هم‌چنین فساد و تباهی جامعه نقد و بررسی می‌شد (ده‌بزرگی ۱۳۸۷: ۵۷). اما پیشرفت ادبیات داستانی ایران با وقوع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ با مانع روبه‌رو شد و آن‌چه در دههٔ بعد تولید شد کیفیتی متفاوت یافت (عبادیان ۱۳۸۷: ۹۳-۹۴). پس از کودتای

۱۳۳۲ و سرنگونی حکومت ملی، اعمال فشار و سانسور بر مطبوعات و نشریه‌ها و سرکوب گروه‌های مخالف دولت و دربار آغاز شد. در عصر کودتا، به سبب تغییراتی که در شیوه زندگی مردم و تحولاتی که در حکومت حادث شده بود، اغلب داستان‌نویسان به نگارش رمان اجتماعی روی آوردند.

آشنایی بیش‌تر با فرهنگ و نحوه زندگی اروپاییان و تمایل برخی از قشرهای مرفه و طبقه اشراف و وابستگان درباری به تمدن غرب و گرایش به فساد اخلاقی و بی‌هویتی بعضی از خاندان‌های متمول از جمله این پی‌آمدهای ناخجسته بود. زمینه و درون‌مایه رمان‌های اجتماعی این دوره را مسائلی مانند فساد و خروج از مرز عفت و بی‌بندوباری زنان و مردان طبقات گوناگون و بعضاً فقر و جهل و ستم‌کشی طبقات فرودست اجتماع تشکیل می‌دهد؛ بدین ترتیب، مضمون انتقاد (انتقاد سطحی)، که در دوره پیش غالباً در روزنامه‌ها بازتاب می‌یافت، در این دوره به سبب تعطیلی روزنامه‌های غیروابسته، از رمان اجتماعی سر برآورد (رحیمیان ۱۳۸۰: ۹۵). در این دوران، ادبیات کنایی و تلویحی به مقتضای شرایط سیاسی و اجتماعی زمینه رشد یافت (عبادیان ۱۳۸۷: ۹۸).

در دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰، فضای رمان‌ها مبارزه و درگیری است؛ زیرا دست‌نشاندهای رژیم حاکم بر همگان مسلم شده بود. شتاب‌کاری‌های آمریکا در حمایت از رژیم حاکم و پاره‌ای قبض و بسط‌های سیاسی و درکنار آن، تقویت ساواک به مثابه بازوی امنیتی منافع خارجی در ایران، تقریباً همه نیروهای سیاسی و نیز نویسندگان را قطع نظر از اختلاف مشرب و مکتب، در جبهه‌ای واحد علیه دشمن متحد کرد؛ بنابراین، در داستان‌های سال‌های پیش از انقلاب، فضایی آکنده از مبارزه‌جویی پوشیده و واکنش‌های تند و گاه نیز علنی در برابر فشار اختناق و سانسور و زندان و ممنوعیت قلم پدید آمد (یاحقی ۱۳۷۵: ۲۱۵). در این دهه‌ها، زمینه برای گسترش رمان‌نویسی فراهم آمد. این ژانر داستانی در دوره‌های اختناق رونق بیش‌تری می‌یابد؛ وقتی امکان صریح‌نویسی و انتقاد از نقض حقوق مردم و سرکوب اجتماعی وجود نداشته باشد، مطلب را می‌توان در بستر و درازنای رمان توصیف کرد؛ زیرا در این ژانر می‌توان به طرح تلویحی مسائل، ضمن گفتار و رفتار اشخاص داستان پرداخت (عبادیان ۱۳۸۷: ۹۸).

دغدغه گریز از شهر به روستا در دهه چهل و پنجاه افزایش یافت؛ خصوصاً که بسیاری از داستان‌نویسان هم به شهر و هم به روستا توجه کرده‌اند. در پی اصلاحات ارضی و بازشدن دروازه‌های جهان خردبورژوازی و مهاجرت روستاییان به شهرها و انتقال اراکه‌های سنت و روستا به میانه شهر و پیشرفت کار در کارخانه، به جای کار در مزرعه، تفاوت چشم‌گیری در

ساختار زندگی اجتماعی شهر با روستا و نیز با شهری دیگر و حتی در بطن یک شهر به وجود آمد. شهرها در سطح ظاهری غربی می‌شوند و در ساختار درونی هم‌چنان نیمه‌روستایی باقی می‌مانند. زندگی مصرفی کارگران و کارمندان شهری همان لایه رویی تمدن غربی در ایرانی است که از درون پوسیده است و سرانجام آن‌ها را از همین شهر، سرخورده و متواری می‌کند. جامعه ایرانی پیش از نفت، روستامدار و دهقانی بود (تسلیمی ۱۳۸۸: ۱۵۹)؛ البته نویسندگان رمان‌های اجتماعی را می‌توان نویسندگان شهر دانست، زیرا روستا به شکلی رنگ‌باخته در پس‌زمینه آثارشان حضور دارد (میرعابدینی ۱۳۸۷: ۲۳۲). جامعه ایرانی در این دوران برای دهن‌کجی به عرف و نظارت مذهبی، با دیدن آزادی‌های بدون قید و بند در برابر فشارهای بی‌اندازه گذشته، به ناهنجاری‌های اجتماعی و جنسی دچار شد.

روایات شهری داستان‌هایی درباره زندگی شهرنشینان، ماشین‌ساز، مصرف‌زدگی، بی‌خانمانی، ول‌گردی‌ها، مفاسد شهری، آشفتگی و ناپایداری زندگی خانوادگی و اجتماعی کارمندان و روشن‌فکران، و پوچی و جنون آن‌ها را دربر دارد (تسلیمی ۱۳۸۸: ۱۶۰).

سیاست و روابط خارجی ایران با کشورهای غربی، به‌ویژه آمریکا، از مضامین تأثیرگذار در گفتمان انتقادی رمان‌ها بوده است. ورود آمریکا به جنگ جهانی دوم از یک‌سو و موقعیت ژئوپلیتیک ایران از سوی دیگر، باعث شد آمریکایی‌ها در جریان کمک‌رسانی به شوروی، بیش از سه‌هزار نیرو را در ایران مستقر کنند. هدف اساسی آمریکا مشغول کردن ذهن رهبران خود به ایران و ضدیت با کمونیسم و شوروی بود و جنبه‌های اقتصادی و نفت در مرتبه بعد قرار داشت. در دهه ۱۳۳۰ و ۱۳۲۰ سیاست آمریکا در ایران تدافعی بود (کاتم ۱۳۷۸: ۶). با نقش آمریکا در طرح و اجرای کودتای ۲۸ مرداد، از سال ۱۳۳۲ به بعد، روابط آمریکا و ایران وارد مرحله جدیدی شد. این روابط با چانه‌زنی‌های بسیار تنگاتنگ و پیچیده اقتصادی، نظامی، و امنیتی همراه بود؛ یک‌سوی این چانه‌زنی‌ها اصرار شاه بر تبدیل شدن ایران به ابرقدرت منطقه‌ای با استفاده از تجهیزات پیشرفته و متکی بر آموزش‌های نظامی آمریکا بود و در سوی دیگر، نیاز آمریکا به نفت ایران و تلاش برای پایین‌نگاه داشتن قیمت یا بازگرداندن پرداخت‌های نفتی از طریق فروش تسلیحات نظامی قرار داشت (آشنا ۱۳۸۴: ۱۱).

از دهه ۱۳۴۰ به بعد، به دنبال اختناق داخلی حکومت ایران، روابط متقابل و صمیمانه‌ای بین محمدرضا شاه و رئیس‌جمهوری آمریکا شکل گرفت و این روابط بدان‌جا منجر شد که هر نوع کمک نظامی و مالی برای ایران بدون محدودیت در اختیار شاه قرار می‌گرفت (ازغندی

۱۳۹۰: ۳۶۵). از اوایل دهه ۱۳۵۰، به سبب افزایش درآمد دولت از فروش نفت و دستیابی به ثبات سیاسی و تحکیم نسبی زیربنای اقتصادی کشور، وضعیتی شکل گرفت که آمریکا به طور روزافزون نه فقط در امور نظامی ایران دخالت می‌کرد، نقش مهمی در سیاست و اقتصاد ایران نیز به عهده گرفت (همان: ۳۶۷). این وضعیت سیاسی و اجتماعی که به اجمال تبیین شد، موجب نگارش رمان‌های اجتماعی در عصر پهلوی دوم شد و از نظر سوگیری به انتقاد از آن هم کشید.

۷. مسئله «شکاف نسلی»

واژه «نسل» در معنای عام یا از نظر زیستی و شجره‌شناختی، به رسته‌ای هم‌دوره اطلاق می‌شود که در زمانی خاص، از دنیایی مشترک بهره می‌گیرند (جاجرمی ۱۳۷۷: ۱۸۸). در جمعیت‌شناسی به گروهی از افراد گفته می‌شود که مرحله‌ای از حیات را با یک‌دیگر آغاز کرده یا پایان داده باشند (ساروخانی ۱۳۷۷: ۱۰۷). یک نسل به افرادی اشاره دارد که در دوره تاریخی یک‌سانی متولد شده‌اند؛ کسانی که در فضای اجتماعی - تاریخی یک‌سانی زندگی می‌کنند و در سال‌های شکل‌گیری هویتشان تجربیات مشابهی دارند (تابش و قاسمی سیائی ۱۳۹۰: ۴۷) و موقعیت‌های تاریخی خاص و علایق خاص در سطح فردی و جمعی آن‌ها را از هم تفکیک می‌کند (دانش و دیگران ۱۳۹۳: ۸).

کارل مانهایم در مقاله خود، «مسئله جامعه‌شناختی نسل‌ها»، پیدایش نسل اجتماعی را با تغییر اجتماعی و سرعت آن مرتبط دانسته و معتقد است جایی که حوادث تازه، کم‌یاب، و با تغییر کند است، اساساً نسل مجزایی ظاهر نمی‌شود، بلکه فقط هنگامی که در جایی حوادث اجتماعی و فرهنگی زیاد و سریع رخ می‌دهد؛ به طوری که یک گروه نسلی بر حسب آگاهی تاریخی - اجتماعی خود متمایز می‌شود، از نسلی حقیقی می‌توان صحبت کرد (توکل و قاضی‌نژاد ۱۳۸۵: ۱۰۱؛ دانش و دیگران ۱۳۹۳: ۱۱). در نظر مانهایم، جامعه بشری به طور عادی تغییر و تحولی تدریجی و ناپیدا، اما اساسی و جدی دارد که حاصل آن ظهور نسل‌هایی با ایده‌ها و تفکرات جدید است (دانش و دیگران ۱۳۹۳: ۱۱).

«شکاف» در جامعه‌شناسی به آن دسته از تمایزات و تفاوت‌های پایداری گفته می‌شود که در جریان تقابل‌های سیاسی - اجتماعی بروز می‌کنند که اصلی‌ترین صورت آن شکاف زندگی مدرن و سنتی است. گریز از سنت باعث ایجاد پدیده‌ای موسوم به شکاف بین‌نسلی می‌شود (نصر ۱۳۷۳: ۳۴۰). تحولات نسبتاً سریع اجتماعی و فرهنگی از عوامل اساسی شکاف بین نسل‌ها در نظر گرفته شده‌اند؛ تحولات اجتماعی سریع موجب تغییر

نگرش‌ها، ادبیات، و نوع تفاسیر و قرائت‌های گوناگون از پدیده‌های اجتماعی شده‌اند و هر نسل پدیده‌ها را از منظر خود می‌نگرد (نیازی و کارکنان نصرآبادی ۱۳۸۶: ۲۰۶). «شکاف نسلی»^۵ در پی فاصله نسلی شکل می‌گیرد و عمدتاً پی‌آمد ظهور نظام ارزشی و هنجارهایی جدید و شکل‌گیری گروه‌های سنی جوان جامعه با مظاهر جدید فرهنگی از جمله مادی و غیرمادی است (همان: ۱۹۷).

به عقیده تاجیک، نوسازی اجتماعی، که جریانی مشتمل بر توسعه علم و تکنولوژی، رشد اقتصادی، توسعه سازمان اجتماعی، دموکراتیزه‌شدن جامعه، نوسازی ارزش‌های اجتماعی و شیوه‌های زندگی، شهرنشینی، و ... است، در ایجاد شکاف نسلی مؤثر است (۱۳۸۱: ۳۷-۴۳)؛ در واقع، تفاوت در فرایند اجتماعی شدن باعث شکل‌گیری پدیده «شکاف نسلی» و سبب تغییراتی می‌شود که در جامعه در جریان است (چیت‌ساز قمی ۱۳۸۲: ۳۱۴-۳۱۵)؛ به عبارتی، نسل‌های گوناگون زنان و مردان نیروهای جدید اجتماعی را تشکیل می‌دهند که به شیوه خود بر روند تحولات اجتماعی تأثیر می‌گذارند. با این توصیف، در شرایط سیاسی و اجتماعی پس از شهریور ۱۳۲۰، عواملی که پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد، باعث شده بودند که در هر دوره‌ای نسلی شکل بگیرد که با جامعه و حکومت تقابل داشته باشد و «شکاف نسلی» ایجاد شود.

اگر نسل شهریور ۲۰ «نسل سرخورده از «درون، سنت، خود، و گذشته» نام گرفت»، نسل بعدی (۱۳۳۲-۱۳۵۷) «از «تجدد» سرخورده و دل‌زده بود و موجی به نام «بازگشت» ایجاد شد که آن را به نوعی خودآگاهی و خودباوری رساند. در تعبیری دیگر، می‌توان این خودباوری را «جریان یا مرحله بازیابی» نامید» (قبادی ۱۳۸۲: ۳۸۸).

رمان نیمه‌راه بهشت متعلق به نسل دهه ۱۳۲۰ و پیش‌از آن، به دنبال تجدّد و سرخورده از سنت است. اما رمان‌های شراب خام و سنگ و زمستان بلند متعلق به نسل ۱۳۳۲-۱۳۵۷ است؛ نسلی که این‌بار از تجدّد دل‌زده‌اند و راه سنت را نیز گم کرده‌اند، اما می‌خواهند خود را دوباره بازیابند. در این سرگشتگی‌ها «شکاف نسلی» بین این نسل‌ها ایجاد شده است؛ نسل‌هایی که در حال فاصله‌گرفتن از جامعه خود هستند. بسیاری از رفتارها تغییر کرده و به انتقاد از آن کشیده شده‌اند و با انتقاد از آن به دنبال راه‌حل‌اند.

۸. شخصیت کنش‌گران

کنش‌گران اجتماعی در این پژوهش همان نویسندگان رمان‌ها هستند که به بازتاب اوضاع اجتماعی جامعه عصر خویش پرداخته‌اند. شرایط و وضعیت نویسندگان و موقعیت طبقاتی

آنان در چگونگی ترسیم رخدادها و بازتاب اوضاع سیاسی و اجتماعی در رمان تأثیرگذار است. سعید نفیسی (۱۲۷۴-۱۳۴۵)، نویسنده رمان *نیمه‌راه بهشت* (نگاشته شده به سال ۱۳۲۹ و چاپ شده در ۱۳۳۲)، پس از تحصیلات ابتدایی و متوسطه برای ادامه تحصیلات به پاریس رفت و در ۱۲۹۷ به ایران بازگشت. پس از آن، به تدریج به تدریس در دبیرستان‌ها، دارالفنون، دانشکده حقوق و ادبیات دانشگاه تهران، کار در وزارت خانه‌های فواید عامه، وزارت فرهنگ، و بانک ملی پرداخت. نفیسی فردی ادیب، تاریخ‌نگار، و نویسنده‌ای برجسته بود. رمان *نیمه‌راه بهشت* در انتقاد از نهادهایی است که نفیسی خود در آن‌ها خدمت کرده بود.

اسماعیل فصیح (۱۳۱۳-۱۳۸۸)، نویسنده رمان *شراب خام* (۱۳۴۷)، تحصیلات عالی خود را در آمریکا گذراند و در ایران از سال ۱۳۴۲، در شرکت ملی نفت جنوب مشغول به کار شد و در ۱۳۵۹ با سمت استادیار دانشکده نفت آبادان بازنشسته و در تهران ساکن شد. فصیح از حضور آمریکایی‌ها در شرکت ملی نفت ایران پس از کودتا و تسلط آن‌ها بر جامعه ناخشنود بود و در این رمان، آن را نقد می‌کند؛ گویی که جلال آریان، شخصیت اصلی رمان، خود اوست.

شهرنوش پارس‌پور (۱۳۲۴)، نویسنده رمان *سگ و زمستان بلند* (۱۳۵۵)، سال ۱۳۵۳ در رشته علوم اجتماعی از دانشگاه تهران دانش‌آموخته شد، سپس تحصیل خود را در رشته زبان و فرهنگ چینی در دانشگاه سوربن پی‌گرفت و در ۱۳۵۹ به ایران بازگشت. پیش از رفتن به فرانسه در تلویزیون ملی ایران، تهیه‌کننده برنامه «زنان روستایی» بود، اما در بهمن ۱۳۵۳، در اعتراض به اعدام خسرو گل‌سرخ‌ی و کرامت دانشیان، از تلویزیون استعفا داد. مدتی پس از استعفا بازداشت و زندانی شد. پارس‌پور، تقابل نسل‌ها و سنت و تجدد را به خوبی در رمانش بازتاب داده است.

۹. رمان *نیمه‌راه بهشت* (چکیده داستان)

نیمه‌راه بهشت شرح زندگی خانواده‌های نوکیسه‌ای است که در جامعه عصر پهلوی بر حیات سیاسی و اقتصادی مردم چنگ انداخته بودند و بهشت آمالشان آمریکا شده بود. این طبقه مرفه، که از دست‌رنج مردم تناول می‌کردند، در تکاپو بودند تا فرزندان خود را راهی سرزمین موعود و بهشت رؤیایی خویش کنند، اما سرانجام، هواپیمایی که فرزندان آنان را به آمریکا می‌برد، سقوط می‌کند و در نیمه‌راه بهشت می‌میرند.

داستان در طبقات و سطوح بالای جامعه سال‌های نگارش اثر جریان دارد. نام آدم‌های متعدد آن یا ترجمه به معنی و حروف درهم‌شده نام‌های واقعی سیاست‌مداران و منتقدان روز است یا کلماتی ساخته‌شده بر وزن آن نام‌هاست؛ بنابراین، با کمی دقت می‌توان هویت واقعی بازیگران صحنه را تشخیص داد؛ مثلاً فرازجوی (فرود)، روشن سفیدبخت (نیر سعیدی) دکتر طیبی (دکتر طاهری)، الک بدنی (ملک مدنی)، دکتر ادبار (دکتر اقبال)، علی‌اکبر دیپلماسی (علی‌اکبر سیاسی)، سید عنعناتی (سید ضیاء)، بالارو (ساعد)، باتنگان (بازرگان)، اختلاج (ابتهاج)، مسواک‌زاده (مصباح‌زاده)، روان‌کاه فاسد (جهانشاه صالح)، بدپوز (خوش‌کیش)، عورت‌گر (صورت‌گر)، خسیل‌الکی (خلیل ملکی)، و سپهد زرم‌دی (سپهد احمدی) همه از شخصیت‌های معروف عصرند (سپانلو ۱۳۶۶: ۱۵۲-۱۵۳).

رمان باعث دشمنی طبقه حاکم با نویسندگانش شد. هیچ‌کس از این انتقادهای در امان نمانده بود و نقاب از چهره اشراف، صاحب‌منصبان، وزیران، وکلای مجلس، و استادان دانشگاه برداشته و آنان را متهم به خیانت کرده بود. قهرمانان این داستان در ظاهر افرادی عادی‌اند، اما در نهم چهره‌های سیاسی خاصی را تداعی می‌کنند. شاید نام‌ها تغییر کرده باشد، اما از اشاره‌ها می‌توان پی‌برد که منظور نویسنده کدام شخصیت‌های سیاسی بوده است (علوی ۱۳۸۶: ۲۲۲).

۱.۹ بررسی مضمون داستان

۱.۱.۹ نقد وضعیت اجتماعی

نیمه‌راه بهشت راوی زندگی بی‌بندوباری و آغشته به فساد و پرله‌وولعب خانواده‌های نوکیسه‌ای است که با انواع ارتباطات و زدوبندها به قدرت‌های مالی و سیاسی دست یافته‌اند و بهشت موعودشان آمریکاست. آن‌ها برای غارت دست‌رنج محرومان از یک‌دیگر پیشی می‌گیرند (عاملی رضایی ۱۳۹۱: ۱۲۸).

رمان انتقادنامه طنزآمیز نیش‌داری از دسایس و بندوبست‌های نفرت‌انگیز سیاسی، شیادی‌ها و انواع خدعه‌ها و تقلب‌های سودجویان سیاست‌مدار، تصویر زنده و گویای مردم کوچه و بازار، شرح ماجراهای تاریک زندان، فقر معنوی، و فساد اخلاقی گروه‌های حاکمه و خانواده‌های اشرافی است (رحیمیان ۱۳۸۰: ۱۵۸)؛ این رمان فساد اخلاقی و اداری در طبقات مرفه را توصیف می‌کند که غرق در تجملات و بهره‌کشیدن آن به اطرافیان خود هستند؛ بنابراین، برای مردم تهران و پایتخت‌نشینان، که پیرو اصول این‌گونه زندگی بودند،

جذابیت داشت (نفیسی ۱۳۴۱: ۳). هم‌چنین از تزویر، دروغ، و ریایی که در این طبقات مرفّه نوکیسه وجود دارد، پرده برمی‌دارد.

مردانشان در ظاهر وطن‌پرست و خدمت‌گزار نوع، اما در باطن خائن‌ترین مردم جهان و خون‌آشام و جان‌ربای‌اند. زنانشان هم مثل مهری‌خانم در خانه، جگرگوشگان خود را از سگ هم پست‌تر می‌دانند، با کمال خشونت و بی‌رحمی با ایشان رفتار می‌کنند، اما در بیرون خانه بنگاه دارند و به درد یتیمان می‌رسند. در خانه‌شان چون کسی نیست که ببیند، از هر ماری زنده‌تر و از زهر افعی زهرپاش‌ترند، اما در بیرون گل از گلشان چنان باز می‌شود و چنان می‌خندند و می‌خنداند که گویی این فرشتگان رحمت در سراسر زندگی جز نشاط و شادی به جهان آوردن کاری نداشته‌اند (همان: ۱۰).

درواقع، نویسندگان اطلاعات خود را از چگونگی محیط رشد، تربیت، ترقی، و نیل آدم‌ها به مناصب عالی و شبکه روابط فاسد آنان ارائه می‌دهد (سپانلو ۱۳۶۶: ۱۵۳).

در رمان، به ورود زنان به عرصه اجتماعی اشاره می‌شود که برنامه‌ای از سوی حکومت بود تا فساد و فحشا را به جامعه وارد کنند و نیروی اخلاق و تقوی را از میان بردارند و «آخرین سدهای پرهیز و پارسایی را، که مانع بزرگ در پیش پایشان بود، برچینند. زنان را هم در زندگی اجتماعی و سیاسی وارد کردند، گل بود و به سبزه نیز آراسته شد» (نفیسی ۱۳۴۱: ۱۵). ورود آن‌ها به عرصه اجتماعی واقعی نبود و هم‌راه با خودنمایی بوده و دست‌آوردی به‌هم‌راه نداشته است؛ مثلاً جلساتی که به‌ظاهر برای امور خیریه بین زنانشان تشکیل می‌شد، درحقیقت، برای آن بود که «جواهر و زیورها و لباس‌ها و کفش‌های خود را به رخ یک‌دیگر بکشند» و انعکاسی که این امر در روزنامه‌ها و هفته‌نامه‌ها با تصاویر و عکس‌های گوناگون داشته است، آن بوده که تجملاتشان را در معرض دید عموم قرار دهند (همان: ۱۴). با این بازنمایی، نویسندگان از فساد و بی‌ارزشی قدرت‌مندان، نابه‌سامانی‌ها و وضعیت ناپسند اجتماعی با لحنی تند انتقاد می‌کند و ملاحظه هیچ‌کس را نیز نمی‌کند و همه رذالت‌های جماعتی را که سرنوشت مردم را در دست داشتند، آشکارا بیان می‌کند (علوی ۱۳۸۶: ۲۲۲).

۲.۱.۹ نقد نظام اداری

نیمه‌راه بهشت در هنگامه نهضت ملی شدن صنعت نفت و قرارداد «گس - گلشائیان» نوشته شد (رحیمیان ۱۳۸۰: ۱۵۷). این رمان از نظر افشاگری‌های سیاسی اثری ممتاز و تاحدودی کم‌نظیر است (سپانلو ۱۳۶۶: ۱۵۲). رمان حکایت افرادی است که با زدوبندهای سیاسی و

اقتصادی در جایی که قانون حکم فرما نبود و قانون نیز در اختیار این افراد بود، به سادگی می توانستند به جایگاه های رفیع اقتصادی و سیاسی دست یابند.

کسی می توانست ده سال پیش تصور کند که شاگرد خرازی فروش بازار کنار خندق، یکی از متنفذان درجه اول دستگاه سیاسی ایران بشود و زن سبزه بی ریختش با آن چشم های ورقنبیده ... که اسباب مسخره کوچه برغانی ها بود، نقل مجلس همه محافل درجه اول طهران بشود! (نفیسی ۱۳۴۱: ۷).

وارد حکومت که شدند بر زمین های شهرداری هم دست انداختند و با بالا رفتن قیمت زمین و فروش آن ها ثروت مند تر می شدند (همان: ۱۲۷). از دیگر راه های کسب درآمدشان جواز قطع چوب از جنگل های شمال بود. این مجوز به سهولت و برای افراد بسیاری صادر می شد؛ زیرا وزرای کشاورزی ضعیف ترین وزرای کابینه ها بودند و چنین مجوزهایی را امضا می کردند (همان: ۱۲۸).

دستگاه دولتی ایران با فساد و ارتشا و اختلاس همراه بود و عالی ترین مقام ها بیش تر به آن مبتلا بودند. هر چند در کشور مبارزه با فساد اعلام می شد و مقام های دولتی گوناگون به اتهام اختلاس و دزدی و سوء استفاده از اموال دولتی تسلیم دادگاه می شدند، اختلاس و دزدی و سوء استفاده از اموال دولتی هم چنان در حال گسترش بود (ایوانف ۱۳۵۶: ۲۵۸). بی نظمی از همان ادارات آغاز می شد. دفتر حضور و غیاب در ادارات وجود داشت، اما نباید توقع وظیفه شناسی و رفت و آمد سر وقت رؤسای ادارات و افراد متنفذ را داشت (نفیسی ۱۳۴۱: ۷۲-۷۳).

فساد در نظام اداری و نظارت نداشتن بر آن باعث بسیاری اختلاس ها و بندوبست ها می شد. رمان به تزویر و بندوبست هایی اشاره دارد که به نام امور خیریه انجام می شد؛ زنان دولتیان به نام وارد کردن کالاهایی به منظور فروش برای امور خیریه، کالاهای تجملی و آرایشی را برای مصارف خود وارد می کردند و از پرداخت گمرک معاف می شدند.

تا مردم بیایند و پی به نیت شوم این دستگاه خیریه جدید ببرند و کوس رسوایی آن ها به سر بازار زده شود، باز میلیون ها بر اندوخته های بانک های آمریکا افزوده شده است. تازه وقتی که مردم فهمیدند چه می شود؟ اگر اتفاقاً ابلهی بکنند و باجی را که لازم است به روزنامه نویسی که از خودشان بدتر است، ندهند آن مار زخمی دو سه مقاله ای می نویسد و پس از تکذیب رسمی با کمال وقاحت و پرویی سیاه را سفید و هست را نیست جلوه می دهند (همان: ۱۶).

وزرای وزارت‌خانه‌ها براساس تخصص منصوب نمی‌شدند، بلکه براساس مصلحت بود تا منافع اطرافیان را به‌منظور انتخاب وزارت امور خارجه تأمین کنند.

آخر آن‌وقت تصور نمی‌کردم سیاست این‌قدر پیچیده و بغرنج باشد. بغرنج یعنی چه؟ هرچه باشد وزارت امور خارجه به اندازه دانشگاه حقه‌بازی و پشت‌هم‌اندازی نمی‌خواهد. وانگهی ما و رفقا خودمان سیاست را درست می‌کنیم، شما تنها باید راه بیندازید و دروغ و راستش را جور بکنید. دیگر به این کارها کار نداشته باشید (همان: ۹۱-۹۲).

بسیاری سعی در کسب مقام وزارت دارند تا بعد از آن بتوانند شغل پردوام و محکم‌تری مانند ریاست بانک، مدیرعاملی، ریاست دانشگاه، ریاست مجلس، و بازرسی در شرکتی را به‌دست آورند؛ زیرا از صندلی وزارت که کنار رفتند، می‌توانند بی‌مقدمه و با وضع سحرآمیز و اعجاز‌نمایی پشت صندلی‌ای که می‌خواهند بنشینند (همان: ۲۰). ریاست‌های ادارات و وزارت‌خانه‌ها برای کسب مال و مقام بود.

پس تو تصور می‌کنی این‌ها این ریاست‌میاست‌ها را برای این می‌خواهند که به درد مردم برسند؟ اگر برای این کار بود که این همه دنبال این کار نمی‌دویدند و از توی سفارت‌خانه‌ها سر در نمی‌آوردند. همین آقای دکتر روان‌کاه فاسد روزی که رئیس دانشکده شد تمام شهر طهران را به‌هم ریخت تا این‌که حساب‌داری بیمارستان‌ها و دانشکده پزشکی را از حساب‌داری دانشگاه جدا کرد. این کار برای چه بود؟ تنها برای این بود که بیش‌تر بتواند با مباشرها و مأمورین بیمارستان‌ها ساخت و پاخت بکند، از روی دواها بخورد، از خوراک مریض‌ها تلکه برود، کلاغ را به اسم جوجه خورد مریض‌ها بدهند، دوا را از مریض‌خانه به اسم مریض بگیرند و در بازار سه‌لا چهارلا بفروشند (همان: ۲۴۸).

با اعتبارات بانک ملی و دولتی، نتیجه انتخابات را تغییر می‌دادند.

زیرا که کار انتخابات سروسامان درستی ندارد. یک وقت دیدید در وسط کار مجبور شدیم یک پول حسابی خرج بکنیم و حریف گردن‌کلفتی را عقب بزنیم و یا به‌زور پول صندوقی را عوض بکنیم باید فوراً سفته‌مفته‌ای امضا بکنیم و به‌دست مردم بدهیم، این است که مبلغ را نمی‌توان پیش‌بینی کرد (همان: ۱۲۸).

نفوذ بر مدیرکل بانک ملی از طریق کسانی که او را به این کار گماشته بودند سهل بود. وابستگی به غرب و تقلد بودن آن‌ها و تزویر و ریا در همه‌جای رمان مشهود است که گویی دیگر برای همه و برای فضای جامعه مضمّن‌کننده شده است.

این دانشمند محترم کیف معروف چرم زرد آمریکایی را که چند وزارتخانه ایران چشمشان به آن روشن شده است و در موقع نشستن پای صندلی روی قالی رنگ‌ورورفته خانقاه آقای احمد بهین گذاشته بود، برداشت، با کمال وقار و احتیاط آن را گشود، از میان پوشه آبی آسمانی رنگ دانشگاه طهران نامه‌ای ماشین شده را بیرون کشید، قلم خودنویس پارکر سیستم ۱۹۴۹ را که یادگار سفر اخیر اروپا بود، از جیب برآورد و آن امضای چم‌اندرفیچی معروف را که همه دانشمندان ایران آرزوی دیدارش را دارند، با یک حرکت خشک عصبانی که نماینده اکراه خاصی بود زیر آن نامه رسم کرد و برخاست و نامه مزین و موشح را با کمال فروتنی که هزاران ریا و تزویر از آن می‌ریخت، به دست آقای دکتر طیبی، پهلوان دلاور و مبارز آن روز به‌خصوص و همه وزرای کابینه آینده داد (همان: ۸۴).

۳.۱.۹ انتقاد به نفوذ سیاسی و فرهنگی آمریکا

نظر خوش‌آیندی درباره ورود و حضور آمریکایی‌ها در کشور وجود نداشت.

آخر می‌گویند آمریکایی‌ها پول‌مول خیلی دارند، گردن‌کلفت‌اند، زودتر از انگلیسی‌ها دست از دلشان برمی‌دارند ... راستش را بخواهی برعکس است. اگر می‌خواستند پولشان را خرج بکنند این‌جا چرا می‌آمدند؟ این‌که دشمنان را گذاشته‌اند روی کولشان آمده‌اند این‌جا بدان که به همین چندرغاز ما هم چشم دوخته‌اند (همان: ۲۰۴).

سربازهای ایرانی چکمه‌های آمریکایی به پایشان دارند. در بازداشتگاه سرپاسبانی چکمه‌اش به پهلوی ایرانی‌ای برخورد کرد. تماس نزدیک چکمه آمریکایی به پهلوی ایرانی امتحان شد که مستشاران آمریکایی و افسران ایرانی در این زمینه تجربه لازم را کسب کنند (همان: ۲۱۷). هیئت‌دولت تصویب‌نامه‌ای برای اجازه ورود لباس کهنه از آمریکا صادر کرد. لباس کهنه کشوری غربی و جدید در برابر کشوری با تمدن چندهزارساله نماد واپس‌ماندگی کشور تاریخی است که از خرید و فروش آن ابایی ندارند و در راه مقصود و کسب درآمد مطلوب می‌دانند. «در راه سیاست و پیشرفت مقصود، وقتی که آدم باید در راه یک کشور شش‌هزارساله قدم بردارد، کهنه‌فروشی که هیچ، آدم از کار بدتر از این هم نباید رو برگردان باشد» (همان: ۱۲۶).

آمریکا بهشت موعود تازه‌به‌دوران‌رسیده‌ها و متجددان کنونی شده بود، اما در راه سفر به آن، ازین رفتند و دررثای آن‌ها می‌گفتند:

بالاترین بدبختی‌ها این است که عده‌ای از بهترین جوانان کشور عزیز ما و از شریف‌ترین خاندان‌های قدیمی دانش و اقتصاد و سیاست، ناکام در آغوش موج‌های

اوقیانوس بی‌رحم خفته‌اند و در نیمه‌راه بهشت جان به جان‌آفرین تسلیم کرده و اجل بیدادگر به آن‌ها مجال نداده است به آن کران‌های دنیای جدید که آن‌قدر در آرزوی آن بودند و از دور آن‌همه مهمان‌نوازی خود را با ایشان نشان می‌داد نزدیک شوند و از این کشور مهمان‌نواز کام دل بگیرند (همان: ۲۸۸).

شاید کنایه به این است که ملت و دولتی که دنباله‌رو غرب و آمریکا باشد و هم‌راه با تجلدهای دور از سنت و ظاهری برگرفته از آن‌ها بخواهد زندگی جامعه را بسازد، راهش به زوال و نابودی است و چنین ملت و دولتی نمی‌تواند به راهش برود و سربلند شود.

۱۰. رمان شراب خام (چکیده داستان)

جلال آریان، راوی داستان، از طبقه‌ای پایین در شهر تهران به دنیا می‌آید. پدر و مادرش را در کودکی از دست می‌دهد و مجبور به کارکردن می‌شود، اما در جوانی می‌تواند برای ادامه تحصیلات به آمریکا برود و از آن‌جا مدرک کارشناسی فیزیک را دریافت کند. در بازگشت به تهران، به استخدام شرکت خصوصی مواد شیمیایی آمریکایی به نام «امریکن پرکلین آلمر» درمی‌آید.

این شرکت شعبه‌ای در خرمشهر دارد. جلال آریان به‌دستور رئیس آمریکایی شرکت برای همراهی و مراقبت از مهین حمیدی، دختری که از شعبه شرکت در خرمشهر استعفا داده بود، به خرمشهر می‌رود، اما عوامل ایرانی شرکت، به‌اجبار دختر را به هروئین معتاد کرده و به او تعرض می‌کنند. دختر، که قصد بازگشت به تهران را داشته است، در راه و در قطار کشته می‌شود و آریان نمی‌تواند از او مراقبت کند. عوامل ایرانی شرکت در تهران به خواهر مهین، زهرا حمیدی، نیز با این‌که با شرکت آمریکایی ارتباط ندارد، تعرض کرده و معتادش می‌کنند؛ او نیز خودکشی می‌کند. در واقع، شرکت آمریکایی به قاچاق هروئین در ایران می‌پرداخت.

یکی از دوستان نزدیک جلال آریان در تهران ناصر تجلد است که قصد دارد نویسنده بزرگی شود. او تحصیل کرده در فرانسه است و نمی‌تواند در محیط شهر و تهران زندگی کند و به روستایی در کنگاور می‌رود. تجلد، که به صرع مبتلاست، در یکی از نوبت‌های حمله صرع غش می‌کند و روستاییان، با این تصور که تجلد مرده است، او را دفن و زنده‌به‌گور می‌کنند. همه اطرافیان جلال آریان به‌گونه‌ای از بین می‌روند و او تنها در جامعه ایران باقی می‌ماند و آن‌چه با آن می‌خواهد خود را آرام کند شراب است.

جلال آریان و ناصر تجدد نه جامعه ایران و نه جامعه خارج از ایران را نمی‌توانند تحمل کنند؛ ازیکسو، استعمار و نفوذ خارجی و ازسوی دیگر، تجددی ناتمام در شهرهای ایران جوانانی مانند ایشان را پس می‌زند و قادر به جذب آنها نیست.

۱.۱۰ بررسی مضمون داستان

۱.۱.۱۰ روشن فکران سرخورده

ناصر تجدد، شخصیت روشن فکر رمان، قصد دارد نویسنده بزرگی شود و یک چیز ادبی سنگین، مثل کارهای ادبی جدید فرانسه بنویسد و از این راه در ایران پول زندگی دریاورد. اما آنچه او می‌نویسد بازاری نیست و نمی‌تواند مقبول عامه باشد. به همین علت، بنگاه‌های نشر کتاب حاضر به چاپ رمان او نیستند و به او توصیه می‌کنند که کتاب‌های علمی و بهداشتی را ترجمه کند؛ گویی مردم نمی‌خواهند یا نمی‌توانند نوشته‌ها و رمان‌های سنگین را درک کنند و برای این که به آثار نویسندگان توجه شود، باید قالب بازاری را برای کارهایش قرار دهند (فصیح ۱۳۷۰: ۵-۶).

ناصر تجدد تهران را بزرگ و غول‌آسا می‌داند که شبیه شهرهای بزرگ نیست؛ مثل این که در آن انفجار بزرگ رخ داده و شهر را به‌طور پراکنده تقسیم کرده است (همان: ۵۳). او یک بی‌گناه مغشوش بود که مشکلات و محیط روحش را خورده بودند.

منتها ناصر را تهران مأیوس کرده بود، دماغش را سوزانده بود. شاید هم تقصیر خودش بود. یا دست کم تقصیر نیروی عجیب و ناآرام درونی‌اش بود که می‌خواست با چرخ بی‌رحم و خشن ما با ظرافت و محبت برخورد کند. می‌خواست با یک اثر ادبی - هنری برای بیست میلیون بی‌سواد تأمین معاش کند (همان: ۱۲۸-۱۲۹).

ناصر تجدد با ترک شهر تهران و رفتن به روستا، از خودش فرار می‌کرد. پاریس را نمی‌خواست، چون راضی‌اش نمی‌کرد. ایران را می‌خواست، ولی نمی‌توانست راضی‌اش کند. اختلاف عظیم محیط ایران و محیط فرانسه او را مغشوش کرده بود. واقعیت‌ها را آن‌طور که بودند، نمی‌دید. او برای محیط ایران و محیط ایران برای او ساخته نشده بود؛ اما درواقع او محیطی را در ایران می‌خواست تا با هنر در هوای نفس رنج‌دیده خود پرواز کند (همان: ۱۲۹). روستاهای ایران هم جایی نبود که بخواهد ناصر را آرام کند؛ زیرا اثری از تمدن نداشت. «بوی مرطوب لجن‌زارها و تاپاله‌های گوسفند و گاوها» و «بچه‌هایی با صورت‌های پرآبله و سر و روی خاکی» داشت. باوجوداین، ناصر برای پشت‌پازدگی از

محیط تهران به روستا می‌رفت (همان: ۱۵۷). شهر تهران به مثابه غول بزرگ خاکستری‌رنگی بود که عمارت‌های بزرگ آن از بقیه شهر جدا بود. فاصله طبقاتی شکل گرفته بود. بقیه قسمت‌های شهر و خیابان‌ها و محله‌ها در هم فرو رفته بودند. اما مردم مثل «شپش‌های غول» توصیف شده که «درهم می‌لولیدند، سال‌ها بود که می‌لولیدند. سال‌های دیگر هم می‌لولیدند». «بعضی‌ها، به‌خصوص خیلی خوب‌ها متأسفانه، در اولین پیچ‌وخم تپه‌ها گم می‌شوند و برای همیشه گمشده‌اند. بقیه ما پوست کلفت‌ها سنت را حفظ می‌کنیم و بازی را تا آخر ادامه می‌دهیم» (همان: ۱۹۵)؛ در واقع، اندیشه‌های مدرن در آغاز دهه چهل وارد داستان‌نویسی ایران شد؛ یعنی از زمانی که روشن‌فکران، خسته و ترس‌خورده سیاست بودند (تسلیمی ۱۳۸۸: ۲۱۷).

۲.۱.۱۰ اعتراض به نفوذ آمریکا در ایران

نفوذ کشورهای غربی در ایران زمینه فرهنگی داشت. بسیاری از تحصیل‌کرده‌های ایران به کشورهای اروپایی و در رأس آن، آمریکا، می‌رفتند و این کشور قشر تحصیل‌کرده و روشن‌فکر را به خود جذب می‌کرد (فصیح ۱۳۷۰: ۳۰۶). نفوذ فرهنگی تسلط سیاسی را نیز به دنبال داشت.

داستان از آن‌جا که به آمریکایی‌ها مربوط است، از یک شرکت آمریکایی آغاز می‌شود؛ اتاق مستر لاری جیمس، رئیس شرکت «امریکن پرکلین آلمر»، با نقشه‌ای از آسیا و نقشه‌ای که محل نمایندگی‌های شرکت (آپا) بود، توصیف می‌شود. نقشه‌ها از نقشه آسیا به نقشه نمایندگی‌های شرکت می‌رسد؛ شاید به این اشاره دارد که آمریکایی‌ها می‌خواهند نفوذشان را در آسیا بگسترانند و بعد در تهران و بعد از آن با نمایندگی‌هاشان در سراسر ایران نفوذ کنند. نقشه‌ها با پونزهای رنگی به دیوار چسبیده بودند (همان: ۱۱). هریک از پونزها در واقع یکی از مهره‌های ایرانی بود که برای آن‌ها کار می‌کرد و با ازبین‌رفتن هر کدام از آن‌ها، ایرانی دیگری جای او را می‌گرفت (همان: ۲۷-۲۸).

مشاوران و معاونان ایرانی که در شرکت‌های آمریکایی در ایران کار می‌کردند شخصیت‌های مهمی در کارشان نبودند؛ چراکه «درحقیقت تمام خرابی‌ها و مسئولیت‌ها و پادویی‌ها به‌عهده» آن‌ها بود (همان: ۹). شرکت امریکن پر از «بی‌بندوباری، دنبگی و جنایت بود و بی‌شک آب هم از سرچشمه گل‌آلود بود» (همان: ۱۶۰). آمریکا از شرکت‌های تجاری و بانک‌ها به منزله پوشش و ابزار مهم توسعه روابط سیاسی و اقتصادی خود با ایران استفاده می‌کرد (ازغندی ۱۳۹۰: ۳۶۷).

این رمان آنچه را در امور فرهنگی میان ایران و آمریکا بود به ریش خند می گیرد.

قرار بود من در یک سازمان کمک‌های مثلاً فرهنگی آمریکا با ایران - به نام فولبرات - سخنرانی آموزشی بکنم و طرز استفاده از چندین دستگاه ماشین‌های دقیق آزمایشگاهی از محصولات «پرکین آلر» را برای عده‌ای از استادان و استادیاران دانشکده علوم و دبیران شیمی دبیرستان‌های تهران نشان بدهم (فصیح ۱۳۷۰: ۱۰۳).

شرکت امریکن با وزارت فرهنگ مبادلاتی داشت و برای استفاده در آزمایشگاه‌های مدارس و شهرستان‌ها، وسایل لابراتوری را به وزارت فرهنگ تحویل می داد (همان: ۳۰۳). در لابه لای رمان، ریش خندی هم به وزارت فرهنگ دولت شاهنشاهی هست که معلمان دانش آموزان را به درستی آموزش نمی دهند (همان: ۲۸۱). در اصل، این شرکت یک باند قاچاقچی بین‌المللی موادمخدر بود که در ظاهر به امور فرهنگی و تجاری مشغول بود و از راه فرهنگ، هروئین را به جامعه ایران تزریق می کرد. عوامل ایرانی شرکت در خدمت آنها بودند و اگر برای مقاصد آنها از بین می رفتند هم برای شرکت اهمیتی نداشت.

جلال از شرکت امریکن استعفا داد و وارد شرکت ملی نفت ایران شد و در این صورت وضعیت معیشتی و به تبع فرهنگی اش تغییر می کرد.

کارمند محترم و زحمت‌کشی خواهم شد. غروب‌ها به فروشگاه تعاونی Staff Store شرکت خواهم رفت و پنیر و تخم‌مرغ و سوسیس و رُب گوجه‌فرنگی و ویسکی جانی‌واکر خواهم خرید. همه چیز را در پاکت‌های مارک‌دار فروشگاه خواهم گذاشت. پادوهای عرب پاکت‌ها را برای من توی اتومبیل خواهند گذاشت. جزو گروه سعادت‌مند و مرفه دولت شاهنشاهی - آمریکایی می شوم. گروه من به راحتی و موفقیت پیش خواهد رفت (همان: ۲۷۸).

با استخدام در شرکت ملی نفت جزو طبقه متوسط می شدند، اما بهایش این بود که فکر و اراده‌ای از خود نداشته باشند و دیگران به جای آنها تصمیم بگیرند و همه باید یک طرز تفکر داشته باشند تا بتوانند در این طبقه باقی بمانند و مانند روشن‌فکرانی چون ناصر تجدد سقوط نکنند (همان: ۲۷۸).

یوسف، برادر جلال، رماتیسم قلبی داشت و در بیمارستان خصوصی به سر می برد. یوسف حیوانات را بسیار دوست داشت و نمی توانست آزار دیگران به آنها را تحمل کند. در

بیمارستان، مستخدمه‌ای موشی را با تله موش گرفته و آن را کشته بود. یوسف لاشه موش را، برای این که در سطل آشغال نگذارند، در پاکت پستی برادرش، که در آمریکا بود و نامه‌ای برای او ارسال کرده بود، گذاشت و با پاکت پستی دفن کرد (همان: ۳۰). پاکت پست هوایی با تمبرهای آمریکا همراه با لاشه موش زیر خاک مدفون شد؛ در واقع، دیدگاه نویسنده این است که هر آن چه را به آمریکایی‌ها وابسته است با هر آن چه موذی و باعث فساد است، باید از بین برد.

۱۱. رمان سگ و زمستان بلند (چکیده داستان)

حوری، که راوی ناظر رمان است، حوادث محیط خانوادگی خویش و احوالات همسایگان در محله را شرح می‌دهد. داستان با تصویر مجلس روضه آغاز شده و سپس با توصیف روابط میان افراد خانواده و نقد جامعه و افراد ادامه می‌یابد. مجلس روضه به مناسبت مرگ برادر حوری، حسین، برگزار شده است که قهرمان اصلی نشان داده شده است. حسین جوان روشن فکری بود که پس از چند سال حبس به خانه برگشته بود. همه ماجراهای داستان گویی پی‌آمد بازگشت حسین است.

حسین، که یک روشن فکر سرخورده است، مرحله به مرحله سعادت خود را از دست می‌دهد و عاقبت با سقوط در ورطه شراب‌خواری و ول‌گردی به شکلی دردناک می‌میرد. این فاجعه تأثیری شگرف در حوری می‌گذارد و تابوشکن می‌شود و به نظر اطرافیانش به انحراف کشیده می‌شود. حسین پس از بازگشت از زندان، خود را در محیط مصرف‌زده سال‌های رفاه کاذب دهه ۱۳۵۰ می‌یابد؛ زمانی که درآمد روزافزون نفت تب زمین‌خواری را در طبقات بالا و متوسط جامعه شدت بخشید. او که با دنیایی از آرمان‌ها و ایده‌آل‌ها به زندان می‌رود، در بازگشت، خانواده خود را، که نماینده طبقه متوسط جامعه او هستند، بی‌هویت و رنگ‌ورورفته‌تر از سابق می‌بیند و نمی‌تواند با این وضعیت کنار بیاید: «من اون جا یک آدم‌هایی دیدم که له می‌شدند، استخوان‌هایشان خرد می‌شد و صدایشان در نمی‌آمد. آخر شماها چرا این طوری شدید؟ یک چیزی تو شماها مرده — همه‌تان محافظه‌کار شدید» (پارسی‌پور ۱۳۶۹: ۵۷؛ بهبهانی و دیگران ۱۳۹۲: ۷-۸).

صحنه پایانی رمان کابوس دختر بر مزار برادر فقیدش است. نوعی مه ابهام آمیخته با حس اختناق و انزوا فضای اثر را انباشته است. به نظر می‌رسد مقداری از این پیچیدگی ضرورت چاپ رمان در دوران سانسور بوده است (سپانلو ۱۳۶۶: ۲۸۰-۲۸۱).

۱.۱۱ بررسی مضمون داستان

۱.۱.۱۱ تقابل سنت و تجدد

رمان در تقابل سنت و تجدد است. تجدد را باید به آرامی وارد جامعه کرد تا سنت بتواند آن را بپذیرد و ادغام شود. سنت‌ها در اقشار گوناگون جامعه متفاوت‌اند؛ چراکه هر قشری متفاوت فکر و عمل می‌کند (پارسی‌پور ۱۳۶۹: ۶۶-۶۷).

از متن سنت اجتماعی، گروه‌هایی که در جست‌وجوی ایمنی هستند به دامن اندیشه جدید می‌چسبند که این اندیشه جدید، اغلب خود دارای قطبی است تا پیکره جمعیت به خودگرونده را، در چرخش، یک‌پارچه کند. بدنه مخالفی در درون بدنه سنتی شکل می‌گیرد. موجودات متعصبی پیدا می‌شوند که همیشه آماده ستیز با بدنه قدیمی هستند (همان: ۶۷).

تقابل سنت و تجدد برای افرادی که از ایران خارج می‌شوند و در آمریکا زندگی می‌کنند و در بازگشتشان می‌خواهند سنت ایران را حفظ کنند، باعث می‌شد که در ایران قرار نداشته باشند و بخواهند که بروند (همان: ۲۴۵-۲۴۶).

فرار؟ نه؟ همیشه فرار. این‌جا چه می‌شود؟ به هر مشکلی برخوردیم به آن پشت کنیم و آن را دور بزنیم. برویم و هر کار دلمان خواست بکنیم، اما وقتی برگشتیم قیافه حق‌به‌جانب بگیریم، انگار که آب از آب تکان نخورده، به این ترتیب یک روز می‌رسد که همه می‌روند، چون حوصله جنگیدن ندارند. یک زمین برهوت خواهد ماند و یک سنت (همان: ۲۴۷).

حوری در خانواده‌ای سنتی است، اما می‌خواهد از طریق سینما و با دیدن فیلم‌های غربی راه و رسم زندگی آن‌ها را بیاموزد، «مگر تو همانی نیستی که هفته‌ای هفت شب می‌روی سینما چهارچشمی زندگی آن‌ها را تماشا می‌کنی؟ ... خب برو باهاشان زندگی کن. این که بهتر است» (همان: ۱۷). حوری احساس بی‌هویتی می‌کند. «من تنها نیستم، فقط هویت ندارم. هویت من کجا رفته؟» (همان: ۲۸۷). حسین معتقد است که به اندیشه افراد بهایی داده نمی‌شود. تفکر ارباب و رعیتی باعث می‌شد که افراد به یک‌دیگر احترام بگذارند، اما در جامعه ایران افراد برابر نبودند و برابری هم جز با مبارزه حاصل نمی‌شد (همان: ۵۱-۵۲). عامل فاسد همیشه در بطن وضعیت مطلوب رشد می‌کند و مردم باید با حضور خود، جلوی آن‌ها را بگیرند (همان: ۵۳). حسین سنت را نقد می‌کند و آن را قانون‌مندی‌هایی می‌داند که همیشه حول یک محور که منبع قدرت است، می‌چرخد اما گاهی این

قانون‌مندی‌ها با روح زمان ناسازگار می‌شود (پارسی‌پور ۱۳۶۹: ۶۶-۶۷) و قصد ندارد با سنت، ستیزی داشته باشد، بلکه می‌خواهد به آن فرصت دهد که حسین را، به‌منزله نماینده جوانان و روشن‌فکران، بشناسد که چرا از قانون‌مندی‌هایش می‌گریزد. تجدیدی را می‌خواهد که از درون جامعه و سنت‌های آن برخاسته باشد تا به‌آرامی مردم را با آن آشنا کند (همان: ۶۷).

۲.۱.۱۱ انتقاد به نفوذ خارجی

عمومی حسین نظامی است و سال‌ها پیش برای جنگی به ترکمن صحرا می‌رود تا یاغیان را سرکوب کند، اما درمقابل آن‌ها شکست می‌خورد و دستگیر می‌شود و ترکمن‌ها درازای دادن پول، او را رها می‌کنند. عمو ملت ایران را ملتی به‌ظاهر پهلوان می‌داند که قادر به مقاومت نیستند؛ اما حسین این حرف را قبول ندارد که ملت ایران می‌توانند ایستادگی و مبارزه کنند (همان: ۵۵). حسین در قالب حزب توده مبارزاتی کرده بود، اما در زندان به این نتیجه رسیده بود که راه مبارزه‌اش اشتباه بوده است. «من می‌دانستم سرمان کلاه رفته، بدجوری هم کلاه رفته، ولی رفقا این را باور نداشتند. رفقا هنوز هم باور ندارند، به‌خاطر همین دعوایمان می‌شد» (همان: ۶۳).

میان اعضای خانواده بحثی با این موضوع که کدام‌یک از کشورهای اروپایی در ایران بهتر می‌توانند عمل کنند درمی‌گیرد که به نتیجه‌ای نمی‌رسند. اما همه بر سر موضوعی اتفاق نظر دارند که هرکدام از این کشورها به‌درستی نمی‌توانند به ایران کمک کنند و همه کشورهای اروپایی را استعمارگر می‌دانند.

این‌ها همه‌شان سروته یک کرباس‌اند. تا زورشان برسد به مردم دنیا زور می‌گویند، فرقی نمی‌کند که آلمانی باشند، آمریکایی باشند، روسی باشند، انگلیسی باشند ... عمومیم لندن کرد. واقعاً متأثر بود که حرفش را نمی‌فهمیدند. با عصبانیت گفت، آقا جان من، آمریکا چیه، آمریکایی کیه؟ این‌ها همان انگلیسی‌ها هستند دیگر، با هم که فرقی ندارند (همان: ۴۸).

۳.۱.۱۱ نقد نظام اداری

در ابتدای رمان، نظام اداری ایران به‌گونه‌ای معرفی می‌شود که با رشوه همراه است و اصلاحات در کشور را باید از ادارات آغاز کرد. مهم‌تر از آن، اختلاس‌های بزرگ کشور بود که پیگردی نداشت (همان: ۵۷). در نظام اداری ایران پارتی‌بازی وجود داشت؛ با این‌که

آزمون استخدامی برای اداره ثبت برگزار می شد و تعداد داوطلبان بسیار بود، حسین از طریق عمویش به راحتی می توانست استخدام شود، اما حسین خود نخواست در اداره ثبت استخدام شود و اقدامی نکرد (پارسی پور ۱۳۶۹: ۷۶-۷۷، ۸۴). با روح سرکشی که در او وجود داشت، نمی توانست فضای ادارات را تحمل کند. در فصل پایانی رمان، نظام اداری ناکارآمد توصیف می شود. حوری در اداره ای استخدام می شود، اما ابتدا کارمندی است که کاری ندارد انجام دهد.

ساعت ها ساکت پشت میز می نشستم و با ناخن، رویه پلاستیک آن را خط می انداختم. مواظب بودم پاره نشود. گاهی با کبریت خانه های کوچک و گل درست می کردم. بعد یاد گرفتم روی پاهای عابران با خودم شرط بندی کنم. اگر صاحب اولین پایی که عبور می کرد، زن بود و حدس من درست بود، به مدت پنج دقیقه پایم را روی میز می گذاشتم و اگر اشتباه حدس می زدم پنج دقیقه به نقطه ای در روی دیوار مقابلم خیره می شدم ... (همان: ۳۱۲).

در اداره، حضور و غیاب و تأخیر کارمندان در مقابل خود آن ها ثبت و در پرونده هایشان درج می شد، اما هیچ گاه پرونده ها بررسی نمی شد و بازخواستی وجود نداشت. کار اداره نابه سامان بود (همان: ۳۱۹). کارمندان برای ارتقا گرفتن باید، چه در داخل و چه در خارج از اداره، مدح و ثنای صاحب قدرت را می گفتند (همان: ۳۲۱).

همکار جدیدی به اداره آمد، «جوان بود و پرحرارت و می خواست چهار پله یکی بالا برود. تمام روز پشت میز پاهایش را تکان تکان می داد و گاهی روزنامه می خواند ... معمولاً سؤال من هر چه بود عاقبت ما به این جا می رسیدیم که نسبت به او حق کشی شده است و نیم بیش تر همکاران طبقات بالا با او مخالف اند و او هم البته می داند که چه طور حق آن ها را کف دست شان بگذارد» و بالاخره ارتقا می گیرد (همان: ۳۲۲-۳۲۳). اتاق جدید رئیس بسیار شیک تر از قبل بود و وسایل بیش تر از میز، ماشین تحریر، و تلفن در آن بود. اما کار منشی رئیس پاسخ گویی به تلفن هایی بود که بگوید رئیس نیست!

تمام روز کارم این بود که اولاً به مراجعین که می آمدند و تلفن می کردند بگویم رئیس نیست و بعد به ادارات دیگر تلفن کنم و ببینم که رئیس آن ها نیست. در فاصله این دو نوع تلاش و کوشش که متفاوت از هم ولی مکمل یکدیگرند با رئیس نقشه می کشیدیم که چه کار کنیم تا رؤسای دیگر باشند (همان: ۳۲۴).

رئیس به سخن رانی کنفرانس ماهانه رؤسا دعوت می شود. سخن رانی درباره «اجحاف» بود.

باید لغت از بیخ‌وبین شکافته می‌شد، باز می‌شد و ریشه فساد بیرون می‌آمد. دو نفر استاد زبان با او همکاری می‌کردند ... سه روز قبل از کنفرانس رئیس‌مان گم شد. در اتاقش بود و تمام تلفن‌ها را من جواب می‌دادم. هیچ‌کس نباید در این سه روزه با او تماس می‌گرفت تا مبادا تحت تأثیر قرار بگیرد تا بتواند درباره «اجحاف» سخن‌رانی کند (همان: ۳۲۶).

اوضاع ادارات ایران در دهه پنجاه این‌گونه توصیف شده بود.

۱۲. مسئله شکاف نسل‌ها در رمان‌ها

انتقاد از وضعیت سیاسی و اجتماعی و اداری نشان‌دهنده شکاف نسلی بود که میان نسل‌های جامعه به‌وجود آمده بود؛ نسلی که در رمان نیمه‌راه بهشت پرورش یافته است، قصد دارد از قید سنت‌ها دور شود و تجلّد را بپذیرد. اما تجلّد را در ظواهر آن می‌بیند و میان هر دو گرفتار است که وضعیت وخیم اجتماعی و سیاسی را بار آورده است. با متجلّد شدن تازه به دوران رسیده‌های حکومتی که با بندوبست به طبقه مرفه و داخل در حکومت راه پیدا کرده بودند، اکنون دیگر نام و نشان و رفتارشان را به شیوه متجلّدان تغییر داده بودند (نفیسی ۱۳۴۱: ۱۰۶). اکنون «پالتوی پوست» و «ماشین کادیلاک نونوار» و «سفر آمریکا» می‌خواهند (همان: ۱۰۷-۱۰۹). فیلم‌های هالیوودی که وارد سینمای ایران شده بود، می‌دیدند و با صحنه‌ها و لباس‌های شنا و رقص‌های آرتیست‌ها که در همان سینما اثرات خود را نشان می‌داد و به تدریج وارد جامعه و تأثیرات بعدی آن می‌شد، زندگی می‌کردند (همان: ۲۳۶). تجلّد‌های ظاهری باعث شکاف میان این نسل جامعه شده بود و خواسته‌ها و دیدگاه‌هایشان تغییر کرده بود؛ در واقع، «اصول آزادی‌خواهی» و «دموکراسی غربی» که ایرانیان با مبادی آن آشنا نبودند و در ایران رواج یافته بود و ادعای اجرای آن را داشتند، عاملی شده بود که مردم بی‌خبر از دسته‌بندی‌ها و سودجویی‌های دولتیان آگاه نشوند (همان: ۱۵).

«شکاف نسلی» که میان نسل‌های پس از کودتای ۱۳۳۲ شکل گرفته بود نسلی جدا از جامعه و حکومت را پرورش داده بود. مهین حمیدی و جلال آریان نماینده نسلی از جامعه بودند که آرزوهای دور و دراز نداشتند، اما به دلیل شکافی که میان اعتقادات و باورهایشان با جامعه به‌وجود آمده بود، دیگر آرام و قرار نداشتند تا هر آنچه از جامعه به‌سوی آنان می‌آید، هضم کنند. ناصر تجلّد نماینده روشن‌فکران جامعه است؛ روشن‌فکری که او نیز

آرام و قرار ندارد. مهین حمیدی و ناصر تجدد هر دو سقوط کردند؛ «یکی به دست یک باند قاچاق چیان عرب - آمریکایی تباه شده و از بین رفته، دیگری به خاطر خصوصیات یک مرز پرگهر و سرچشمه گل آلود هنر در حال متلاشی شدن است» (همان: ۱۸۲). شرایط جامعه به گونه‌ای است که در هر راهی بروی به سقوط کشیده می‌شود (همان).

رمان *شراب خام* نمودار نومیدی، بیگانگی، و سرگشتگی روانی نسلی است که زندگی‌اش را در فضای تاریک کودتا آغاز کرد. درهم‌ریختگی معیارهای اجتماعی، بیگانگی مردم از یکدیگر، و بحران روحی روشن‌فکران به صورت نوعی جامعه‌ستیزی هرج و مرج‌گرایانه در این آثار رخ می‌نماید (قبادی ۱۳۸۲: ۳۹۴). اما در نهایت، جلال آریان شخصیت داستان می‌ماند و قصد دارد زندگی‌اش را دوباره برپا کند. با این‌که اوضاع سیاسی و فرهنگی را درک می‌کند، هم‌چنان سعی دارد این شکافی را که در نسل او به وجود آمده بود، بپذیرد و به تعارضی شدید و قابل انقطاع تبدیل نشود.

در رمان *سگ و زمستان بلند* به تحولات و دگرگونی‌های یک نسل، شکاف نسل‌ها، و نمود آن،

در نگرش سیاسی دو نسل داستان، تأثیر سیاست بر یک خانواده، بحث‌های سیاسی، زندان‌رفتن قهرمان داستان و تحول شخصیت او در پی زندانی شدن، تصویر فضای خفقان حاکم بر زمان داستان و هویت زن و تحول جسمی و روحی قهرمان زن داستان می‌پردازد (بهبهانی و دیگران ۱۳۹۲: ۷).

حسین و حوری نسلی تازه‌اند که در برابر نسل گذشته قد علم کرده‌اند؛ نسلی که عقاید خرافی‌شان در سراسر داستان از طرف حسین و حوری به نقد کشیده می‌شود. همین کشمکش‌ها و کنش‌های داستان نشان‌دهنده تویی از روشن‌فکران سرخورده است که حسین نماینده آن‌هاست که کم‌کم پناهگاه‌هایش، عقیده، خانواده، و عشق را یکی پس از دیگری از دست می‌دهد و سرانجام با تبدیل شدن به دیوانه‌ای ول‌گرد، که اسیر کابوس‌های زندان است، سقوط می‌کند و می‌میرد. اما حوری را نمونه نماینده نسل پس از خود به کابوس‌هایش می‌برد و باعث تغییر جسمی و روحی او می‌شود (همان: ۸). حوری در پایان داستان خود را بازمی‌یابد. او دچار بحران شده و بسیاری از سنت‌ها را زیر پا گذاشته بود و با جامعه غریبه بود، اما سرانجام می‌خواست با نیروی جدیدی آغاز کند. حوری نماد نسلی است که از جامعه‌اش فاصله گرفته و شکافی میان آن‌ها ایجاد شده است، اما درصدد قطع آن نیست و با حاضر شدن بر مزار برادرش نسلی را نشان می‌دهد که هم‌چنان خواهان تحول است. «گوشم روی قبر بود،

گرما را با تمام تنم حس می‌کردم، صدایی از عمق خاک بالا آمد. صدایی خجول و شرمنده، اما زنده، صدای قلب می‌آمد، قلبم، تپش قلبم، صدایی نه بلند، نه رسا، اما زنده» (پارسی‌پور ۱۳۶۹: ۳۴۷-۳۴۸)؛ درواقع، داستان شکاف نسل‌ها و فرهنگ‌هاست و «بن‌بست مبارزه و مرگ تأسّف‌بار مبارزه راه، آن هم پس از سرگردانی پوچ و زندگی بی‌حاصل و نکبت‌بار نشان می‌دهد و به بحران انتقال و ناهماهنگی اجتماعی می‌پردازد» (حائری ۱۳۶۹: ۱۵۶).

دو رمان اخیر به روشن‌فکران و مبارزان و تحصیل‌کردگان در راه اصلاح جامعه اشاره دارد که همگی باتوجه به وضعیت اجتماعی و فرهنگی جامعه، فقر و بی‌سوادی، تعصّب، فاصله طبقاتی، تفاوت‌های بارز شهر و روستا سرخورده می‌شوند، اما باز هم نسل پس از آن‌ها به‌دنبال تغییر و اصلاح است و با نسل پیش از خود به انقطاع نرسیده است.

بر این سه رمان، گفتمان انتقادی در انتقاد از نظام اداری، نفوذ و تسلط کشور خارجی (آمریکا)، و تقابل سنت و تجلّد حاکم است. رمان *نیمه‌راه* بهشت به نفوذ نظامی آمریکا اشاره دارد که پس از آن نفوذ فرهنگی و تقلید از آن است؛ نفوذی که با شهریور ۱۳۲۰ و ورود نظامی آمریکا به ایران آغاز می‌شود و نفوذ فرهنگی آن با تثبیت حضور اقتصادی آنان در ایران و پس از کودتای ۲۸ مرداد در رمان *شراب خام* نشان داده می‌شود. نارضایتی از دستگاه بوروکراسی در رمان‌های *نیمه‌راه* بهشت و *سگ و زمستان* بلند مشهود است. در *نیمه‌راه* بهشت به انتقاد از وزارت‌خانه‌ها و در *سگ و زمستان* بلند به ادارات جزء می‌پردازد و فساد اداری را از بالا به پایین در بلندمدت نشان می‌دهد.

تقابل سنت و تجلّد در همه رمان‌ها به چشم می‌خورد؛ تجلّدی که ابتدا در رمان *نیمه‌راه* بهشت به‌گونه‌ای تعبیر می‌شود که تقلید از غرب و تجلّدی بی‌ریشه است و در رمان‌های *شراب خام* و *سگ و زمستان* بلند این تجلّد باعث سرگشتگی شده است. اما آنچه در همه رمان‌ها بارز است شکاف نسلی است؛ شکافی که در اعتراض و انتقاد از نظام اداری و نفوذ خارجی و تقابل سنت و تجلّد ایجاد شده است و بحران و تغییر رفتار در نسل‌ها را نشان می‌دهد. تغییر رفتاری که در ابتدای عصر پهلوی دوم برای تطابق با شرایط فرهنگی و اجتماعی جامعه بود و در اواخر آن باعث سرخوردگی شد.

۱۳. نتیجه‌گیری

فضای سیاسی و اجتماعی عصر پهلوی دوم در رمان‌های اجتماعی این دوره نمایان و تأثیرگذار است. آنچه در رمان‌های انتخابی این پژوهش نقد شده تجلّدی سطحی است که

باعث سرگشتگی شخصیت‌های رمان شده است. انتقاد از وضعیت اجتماعی در رمان‌ها بارز است. موارد دیگر انتقاد به نظام اداری و فساد، اختلاس و کم‌کاری در آن، و نیز انتقاد و اعتراض به حضور و نفوذ آمریکا در ایران است که این انتقادهای نشان از «شکاف نسلی» در میان افراد جامعه دارد. تجدد نتوانسته است وضعیت به‌سامانی را ایجاد کند؛ از یک‌سو، بی‌نظمی و نظارت‌نداشتن بر نظام اداری، وزارت‌خانه‌ها، و ادارات کوچک است، از سوی دیگر، این که تجدد راه را برای نفوذ خارجی‌ان و در رأس آن‌ها آمریکا، گشوده و حضور غربیان بالطبع نفوذ فرهنگی و اجتماعی و مقلد بودن در جامعه را در پی داشته است. این تأکید و حالت اعتراض‌گونه به حضور و نفوذ اروپاییانی بود که برای اصلاحات در دوره پهلوی نخست به ایران آمدند و با مستشاران آلمانی و اتریشی آغاز شد و در دوره پهلوی دوم با مستشاران انگلیسی و آمریکایی ادامه یافت. بنابر دیدگاه این رمان‌نویسان، حضور خارجی‌ان موجب هیچ‌گونه اصلاحاتی در ایران نشد و مفاسدی را نیز در کشور رواج داد. رمان نیمه‌راه بهشت شرح تجدد ظاهری و ریا و تزویر است که به تبع آن، فساد اخلاقی و حکومتی و اداری نیز شکل می‌گیرد. بهشت موعود داستان کشور آمریکاست که سرسپردگان و آرزومندان و متجددان خواهان آن هستند، اما تجدد تقلیدی و سرگشتگی زوال است و در نیمه‌راه آن باز می‌مانند. در این رمان، اعتراض به حکومت و کار وزارت‌خانه‌ها بسیار برجسته است؛ چنان‌که افراد نالایق و تازه‌به‌دوران‌رسیده از راه مفاسد اقتصادی به وزارت‌خانه‌ها دست یافته‌اند و بر آن مسلط شده‌اند و جای هیچ‌گونه اصلاحی باقی نمی‌ماند.

رمان *شراب خام* سرگشتگی و شکاف نسلی در روشن‌فکران و افراد جامعه را نشان می‌دهد که در تعارض با تجدد از خود بیگانه می‌شوند و دیگر در هیچ‌جا نمی‌توانند قرار یابند. این رمان شرایط اجتماعی جامعه را ناشی از وضعیت سیاسی می‌داند؛ وضعیت سیاسی‌ای که باعث شد آمریکایی‌ها بر ایران پس از کودتای ۱۳۳۲ مسلط شوند. روشن‌فکران و افراد جامعه دیگر مانند رمان نیمه‌راه بهشت که در پی تقلید از آمریکایی‌ها بودند، اکنون باید آمریکایی‌ها و تسلط آن‌ها را بر زندگی‌شان بپذیرند و پس از آن باید شیوه زندگی خود را نیز مانند آنان کنند. رمان *شراب خام* وضعیت اجتماعی را در تقابل شهر و روستا نشان می‌دهد و وضعیت نامناسب و بدون تمدن هر دو را شرح می‌دهد.

رمان *سگ و زمستان بلند* شکاف نسل‌ها را نشان می‌دهد. حسین از نسلی است که خواهان تحول‌اند. این نسل در پی تحول هر آنچه بر محیط پیرامونشان سایه افکنده است و نیز تغییر روش‌ها و سنت‌های پیشین هستند و وضعیت حاکم بر جامعه را به چالش

می‌کشند. حسین روشن‌فکری است که در پایان داستان به فردی ول‌گرد تبدیل شده است؛ روشن‌فکری که نمی‌تواند حتی خانواده خود را تغییر دهد و با خود هم‌راه کند و سرانجام خودش از بین می‌رود و خانواده نیز توانایی پذیرش آرا و عقاید او را ندارد. خانواده حسین و حوری از طبقه‌ای متوسط و سنتی‌اند و هر آنچه را حسین و حوری از تجدّد فراگرفته‌اند، در تعارض با خود می‌یابند و آن‌ها را نمی‌پذیرند. حسین از بین می‌رود، اما حوری در جایگاه نسلی که باید راه مبارزه را ادامه دهد، باقی می‌ماند؛ با این‌که در مسیر نامنظم و نامطلوب بوروکراتیک است و همه را درک می‌کند، هنگامی که در پایان داستان بر مزار برادرش است، قصد دارد راه او را ادامه دهد.

پی‌نوشت‌ها

۱. خسروی شکیب ۱۳۸۹
۲. صادقی شهیر و حجار ۱۳۹۲: ۷۳-۹۳.
۳. خراسانی و فخرالاسلام ۱۳۹۵: ۹-۲۷.
۴. بهبهانی و همکاران ۱۳۹۲: ۵-۲۲.
۵. در فرهنگ آکسفورد، «شکاف نسلی» به‌منزله اختلافی در نگرش یا رفتار جوانان و افراد سال‌مندتر تعریف شده است که موجب نداشتن فهم متقابل آنان از یک‌دیگر می‌شود و فرهنگ وبستر نیز آن را به‌عنوان اختلاف گسترده در خصلت‌ها و نگرش‌های میان نسل‌ها تعریف کرده است (معیدفر ۱۳۸۳: ۵۶).
۶. تعداد شرکت‌های آمریکایی که در امور عمرانی، صنعتی، تجاری، و پتروشیمی ایران فعالیت داشته‌اند دقیقاً مشخص نیست. در برخی از آمارها تعداد آن‌ها در سال ۱۳۵۷ بیش از چهل شرکت ذکر شده است. شرکت‌های آمریکایی از نوعی مصونیت اقتصادی در بازار پرسود ایران بهره‌مند بودند و با نقش مستقیمی که در طرح و اجرای برنامه‌های پنج‌ساله عمرانی کشور داشتند، بودجه کشور را از وابستگی به تولیدات داخلی به‌طرف وابستگی روزافزون به دلارهای حاصل از درآمدهای نفتی سوق می‌دادند (ازغندی ۱۳۹۰: ۳۶۸).

کتاب‌نامه

- ادیب حاج‌باقری، محسن، سرور پرویزی، و مهوش صلصالی (۱۳۸۹)، *روش‌های تحقیق کیفی*، تهران: بشری.
- ازغندی، علیرضا (۱۳۹۰)، *تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران (۱۳۲۰-۱۳۵۷)*، تهران: سمت.

آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۴)، «دیپلماسی فرهنگی آمریکا در ایران و انجمن ایران و آمریکا»، مطالعات تاریخی، ش ۹.

ایوانف، سرگی یویچ (۱۳۵۶)، *تاریخ نوین ایران*، ترجمه هوشنگ تیزابی، تهران: طوفان.
بهبهانی، مرضیه، سیاوش خاک‌پور، و مصطفی گرجی (۱۳۹۲)، «بررسی و تحلیل انتقادی گفتمان رمان سگ و زمستان بلند»، *فصل‌نامه تخصصی مطالعات داستانی*، س ۱، ش ۴.

پارسی‌پور، شهرنوش (۱۳۶۹)، *سگ و زمستان بلند*، تهران: اسپرک.
تابش، رضا و علی‌اصغر قاسمی سیائی (۱۳۹۰)، «رویکرد فراتحلیل در مطالعه تأثیر دانشگاه بر مناسبات نسلی در ایران»، *نامه پژوهش فرهنگی*، ش ۴۵.

تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۱)، «جامعه ایرانی و شکاف میان نسل‌ها»، *راه‌برد*، ش ۲۶.
تسلیمی، علی (۱۳۸۸)، *گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران*، پیشامدرن، مدرن، پسامدرن، تهران: کتاب‌آمه.
توکل، محمد و مریم قاضی‌نژاد (۱۳۸۵)، «شکاف نسلی و رویکردهای کلان جامعه‌شناختی، بررسی و نقد رهیافت‌های نسل تاریخی و تضاد با تأکید بر نظرات مانهایم و بوردیو»، *مطالعات جامعه‌شناختی*، ش ۲۷.

جاجرمی، کاظم (۱۳۷۷)، *نسل جوان؛ ویژگی‌های ساختاری نسل نو*، تهران: بنیاد مطالعات آسیایی.
چیت‌ساز قمی، محمدجواد (۱۳۸۲)، «گسست نسلی در ایران، افسانه یا واقعیت»، *نگاهی به پدیده گسست نسل‌ها: رویکرد فلسفی، جامعه‌شناختی، روان‌شناسی، سیاسی، تاریخی و ادبی*، به‌اهتمام علی‌اکبر علیخانی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

حائری، علی (۱۳۶۹)، *ذهنیت و زاویه دید در نقد و نقد ادبیات داستانی*، تهران: کوبه.
خراسانی، عطیه و بتول فخرالاسلام (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی زبان زنانه در دو اثر سگ و زمستان بلند و علف‌ها آواز می‌خوانند»، *مطالعات ادبیات تطبیقی*، س ۱۰، ش ۴۰، زمستان.
خسروی شکیب، محمد (۱۳۹۰)، «بررسی اندیشه فمینیسم در آثار شهرنوش پارسی‌پور و مارگریت دوراس»، *مطالعات ادبیات تطبیقی جیرفت*، س ۴، ش ۱۵.

دانش، پروانه، زهرا ذاکری نصرآبادی، و عظیمه‌سادات عبداللهی (۱۳۹۳)، «تحلیل جامعه‌شناختی شکاف نسلی در ایران»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، س ۵، ش ۳.

ده‌بزرگی، غلامحسین (۱۳۸۷)، *ادبیات معاصر ایران*، تهران: زوآر.
رحیمیان، هرمز (۱۳۸۰)، *ادبیات معاصر نثر، ادوار نثر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*، تهران: سمت.

ساروخانی، باقر (۱۳۷۷)، *دایرة‌المعارف علوم اجتماعی*، تهران: کیهان.
سپانلو، محمدعلی (۱۳۶۶)، *نویسندگان پیش‌رو ایران*، تهران: نگاه.

صادقی شهیر، رضا و راضیه حجار (۱۳۹۲)، «نقد فمینیستی رمان سگ و زمستان بلند»، *ادب‌پژوهی*، ش ۲۶، زمستان.

- عاملی رضایی، مریم (۱۳۹۱)، «بررسی و تحلیل سیر تاریخی سیمای خانواده در رمان فارسی از ابتدا تا دهه ۵۰»، پژوهش‌نامه زنان، س ۳، ش ۱.
- عبادیان، محمود (۱۳۸۷)، *درآمدی بر ادبیات معاصر ایران*، تهران: مروارید.
- علوی، بزرگ (۱۳۸۶)، *تاریخ ادبیات معاصر ایران نظم و نثر*، ترجمه سعید فیروزآبادی، تهران: جامی.
- فصیح، اسماعیل (۱۳۷۰)، *شراب خام*، تهران: البرز.
- قبادی، حسینعلی (۱۳۸۲)، «انعکاس گسست نسلی در رمان‌های معاصر فارسی»، در: *نگاهی به پدیده گسست نسل‌ها*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- کاتم، ریچارد (۱۳۷۸)، *ناسیونالیسم در ایران*، ترجمه احمد تدین، تهران: کویر.
- کرپندورف، کلوس (۱۳۷۸)، *تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی*، ترجمه هوشنگ ناییب، تهران: نی.
- معدفر، سعید (۱۳۸۳)، «شکاف نسلی یا گسست فرهنگی»، *نامه علوم اجتماعی*، ش ۲۴.
- میرعابدینی، حسین (۱۳۸۷)، *سیر تحول ادبیات داستانی و نمایشی از آغاز تا ۱۳۳۰*، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- نصر، حسین (۱۳۷۳)، *جوان مسلمان و دنیای تجلّد*، ترجمه مرتضی اسعدی، تهران: طرح نو.
- نقیسی، سعید (۱۳۴۱)، *نیمه‌راه بهشت*، تهران: گوهرخان.
- نیازی، محسن و محمد کارکنان نصرآبادی (۱۳۸۶)، «تبیین جامعه‌شناختی پدیده شکاف نسل‌ها و علل و عوامل آن»، *سیاست داخلی*، ش ۲.
- یاحقی، محمدجعفر (۱۳۷۵)، *چون سپوی تشنه: تاریخ ادبیات معاصر فارسی*، تهران: جامی.